

С.М. Мохончук*

ЗБРОЯ МАСОВОГО ЗНИЩЕННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. СТ. 439, 440 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Вперше в історії заборона зброї масового знищення була передбачена Женевським протоколом про заборону застосування на війні задушливих, отруйних чи інших подібних газів і бактеріологічних засобів від 17 червня 1925 р. Це було обумовлено тим, що в ході Першої світової війни німецькими збройними силами був застосований отруйний газ іприт.

На сьогодні використання зброї масового знищення як ніколи актуальне, оскільки існує надзвичайно висока вірогідність її застосування міжнародними терористами.

Проте, на жаль, українські фахівці кримінального права не виявляють зацікавленості до так званих міжнародних злочинів, до яких, зокрема, і відносяться ті, що передбачені ст. ст. 439, 440 КК України. Дослідження цього питання обмежується коментарями до кримінального кодексу та підручниками з кримінального права.

Зброя масового знищення — це зброя невивіркованої дії, застосування якої може заподіяти смерть невизначеному колу осіб. Документи ООН до зброї масового знищення відносять таку, яка “діє шляхом вибуху чи за допомогою радіоактивних матеріалів, смертоносна хімічна і бактеріологічна зброя чи будь-яка інша зброя, яка буде розроблена в майбутньому, яка має властивості атомної бомби чи іншої вищезгаданої зброї”¹.

На сьогодні до зброї масового знищення відповідно до міжнародно-правових актів відносяться хімічна, біологічна і токсична зброя.

Предметом злочинів, передбачених ст. ст. 439, 440 КК України, є зброя масового знищення, заборонена міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

16 жовтня 1998 р. Україна ратифікувала Конвенцію (Паризька) про заборону розроблення, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 р.²

Хімічна зброя — це отруйні речовини і засоби їх бойового застосування, вражаючий фактор яких оснований на токсичних властивостях хімічних речовин і сполук, які знаходяться у газоподібному чи рідкому стані можуть проникати в організм людини через дихальну систему, шкіряні покрови, слизисту оболонку чи травний тракт.

До неї належать: а) токсичні хімікати та їх прекуртори, за винятком, коли вони призначені для промислових, сільськогосподарських, дослідних, медичних, фармацевтичних або інших мирних потреб, для захисту від токсичних хімікатів та від хімічної зброї, для військових потреб, які не пов'язані із застосуванням хімічної зброї і не залежать від використання токсичних властивостей хімікатів як засобів ведення війни, для правоохоронних потреб, у т. ч. для боротьби із заворушеннями в країні, а також для інших потреб, не пов'язаних із придбанням, створенням, накопиченням або застосуванням хімічної зброї як засобу ведення війни, за умови, що їх види та кількість відповідають таким потребам; б) боеприпаси та пристрої, спеціально призначені для

© Мохончук С.М., 2006

* доцент кафедри кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

¹ Резолюції и решения Генеральной Ассамблеи ООН, принятые на 22-й сессии. — Нью-Йорк, 1968. — С. 47.

² Действующее международное право. — М., 1997. — Т. 2. — С. 441-447.

смертельного ураження або заподіяння іншої шкоди за рахунок токсичних властивостей зазначених токсичних хімікатів, що утворюються внаслідок використання таких боеприпасів та пристроїв; в) будь-яке обладнання, спеціально призначене для використання безпосередньо у зв'язку із застосуванням зазначених боеприпасів та пристроїв.

До токсичних хімікатів належать будь-які хімікати, які внаслідок свого хімічного впливу на життєві процеси можуть призвести до смерті або заподіяти довготривалу шкоду здоров'ю людини чи тваринам. До них належать усі такі хімікати, незалежно від їх походження чи способу їх виробництва і незалежно від того, вироблені вони на об'єктах, у боеприпасах чи будь-де ще.

До прекурсорів належать будь-які хімічні реактиви, які використовуються в будь-якій стадії виробництва токсичного хімікату будь-яким способом. До прекурсорів належить будь-який ключовий компонент бінарної чи багатокомпонентної хімічної системи. (Перелік заборонених токсичних хімікатів та їх прекурсорів дається в Переліку по хімікатам до Паризької конвенції).

На державах-учасницях даної Конвенції лежить обов'язок ніколи, ні за яких обставин не розробляти, не виробляти, не набувати, не накопичувати, не зберігати хімічну зброю, не передавати її кому б то не було, не застосовувати хімічну зброю, не проводити будь-яких військових приготувань до її застосування, не допомагати нікому та не заохочувати нікого до таких дій.

Крім того, держави зобов'язуються знищити хімічну зброю, яка знаходиться в її власності чи володінні, чи яка розміщена в будь-якому місці під її юрисдикцією чи контролем, знищити всю хімічну зброю, яка залишена на території іншої держави, знищити всі об'єкти по виробництву хімічної зброї, не використовувати хімічні засоби боротьби з безпорядками як засобу ведення війни.

21 лютого 1975 р. Президія Верховної Ради Української РСР ратифікувала Конвенцію про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 р.³

Бактеріологічна (біологічна) зброя як предмет злочину передбачений ст. ст. 439, 440 КК України — це зброя, дія якої ґрунтується на використанні хвороботворних властивостей бойових біологічних засобів, які можуть викликати масові захворювання людей, тварин і рослин, а саме: а) збудники захворювань (патогени), небезпечні для людини, — віруси (збудники різних видів гарячки, енцефаліту, віспи, тифу, бруцельозу, холери, дизентерії, сапу, чуми, туляремії, орнітозу, ботулізму, газової гангрени, правцю тощо і токсини (газової гангрени, стафілококу, дизентерійний, холерний і правцевий токсин); б) патогени небезпечні для тварин, — віруси (збудники чуми свиней, грипу птахів, ящуру, віспи кіз та овець, сказу, хвороби Ньюкасла, чуми дрібних жуйних та чуми великої рогатої худоби тощо) і бактерії (збудник плевропневмонії рогатої худоби); в) патогени небезпечні для рослин, — віруси (збудник кущистості верхівки бананів), бактерії (збудники опіку цукрової тростини, опіку рису, раку цитрусових, збудник хвороби Пірса винограду), мікроскопічні гриби (збудники антракнозу кави, гельмінтоспориозу рису, стеблової та жовтої іржі пшениці, пірікуляріозу рису, інфекційного висихання цитрусових, моніліозу кави) тощо.

Токсична зброя — це зброя, вражаючим фактором якого є білкові чи поліпептидні речовини, які є продуктом життєдіяльності ряду мікроорганізмів, тварин і рослин і які можуть спричинити загибель людей і тварин.

Часто токсичну зброю вважають різновидом біологічної. Це заперечень не викликає. Різниця лише в характері вражаючого фактору — в біологічній зброї — це живі мікроорганізми, в токсичній — продукти обміну речовин.

На держави-учасниці даної Конвенції покладено обов'язок ніколи ні за яких обставин не розробляти, не виробляти, не набувати будь-яким іншим способом і не зберігати: мікробіологічні чи інші біологічні агенти чи токсини, яким би не було їх походження чи метод виробництва,

³ Действующее международное право. — М., 1997. — Т. 2. — С. 437.

таких видів і в таких кількостях, які не мають призначення для профілактичних, захисних чи інших мирних цілей; зброю, обладнання чи засоби доставки, які призначені для використання таких агентів чи токсинів у ворожих цілях чи у збройних конфліктах.

Але Конвенція допускає можливість використання агресивних біологічних агентів у мирних дослідженнях. Такі мікроорганізми не попадають під визначення біологічної і токсичної зброї⁴.

В 1981 р. Спеціальною резолюцією Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Декларація про відвернення ядерної катастрофи. У відповідності до неї держави і державні діячі, які першими застосують ядерну зброю, вчиняють найтяжчий злочин проти людства.

Ядерна зброя, безперечно, є однією з найнебезпечніших і руйнівних видів зброї масового знищення. Це зброя вибухової дії, побудована на використанні енергії, що виділяється під час ланцюгової реакції поділу важких ядер деяких ізотопів урану і плутонію або термоядерних реакцій синтезу легких ядер — ізотопів водню — дейтерію і тритію. Ця зброя поєднує в собі декілька вражаючих факторів: ударна хвиля, світлове випромінювання, проникаюча радіація, електромагнітний імпульс, радіоактивне забруднення.

Автори науково-практичного коментарю Кримінального кодексу України за редакцією М.І. Мельника і М.І. Хавронюка вважають, що ядерна зброя є предметом злочину, передбаченого ст. 439 КК України (застосування зброї масового знищення)⁵.

Безперечно, ядерна зброя належить до зброї масового знищення, однак, вона, не може бути предметом вказаного злочину, оскільки відсутні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в яких передбачена спеціальна заборона її застосування.

Проте ядерна зброя може бути предметом злочину передбаченого ст. 440 КК України (розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення), оскільки існують міжнародні договори України, в яких передбачена спеціальна заборона ядерної зброї. Зокрема, така заборона передбачена в Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р., до якого Україна приєдналась 16 листопада 1994 р., Договорі про всеосяжну заборону ядерних випробувань від 27 вересня 1996 р., який був ратифікований Україною 16 листопада 2000 р.

У міжнародному праві не має спеціальних норм, які б забороняли використання ядерної зброї. На сьогодні ядерна зброя повністю заборонена тільки в Південній Америці (відповідно до Договору про заборону ядерної зброї в Латинській Америці від 4 лютого 1967 р., так званий "Договір Тлателолко", згідно якого у цьому регіоні створена єдина у світі без'ядерна зона).

Але було б неправильним вважати, що міжнародне право не звертає увагу на цей вид зброї.

Вже з самого початку розгляду в ООН питання про особливості ядерної зброї відзначалось про її різнобічний шкідливий вплив. "Ядерна зброя може бути використана з метою масового знищення, масових поранень чи масового отруєння"⁶. Саме поява ядерної зброї ввела до міжнародно-правової термінології поняття "засоби масового знищення".

Звернемо увагу на те, що в переліку зброї масового знищення цей вид стоїть поряд із такими, які на сьогодні заборонені міжнародним правом (хімічна, бактеріологічна зброя). Це означає не що інше, як те, що ядерна зброя належить до таких видів зброї, що підлягає забороні.

Беручи до уваги особливості ядерної зброї, на неї може бути розповсюджено (навіть до спеціальної заборони) дію загальних обмежень, сформульованих у таких багатосторонніх

⁴ Плешаков А. Биологическое оружие: понятие и уголовная ответственность // Советская юстиция. — 1993. — № 23. — С. 22-24; Действующее международное право. — М., 1997. — Т. 2. — С. 588.

⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-є видання, перероблене та доповнене / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К.: Атіка, 2003. — С. 996.

⁶ United Nations. The Second Report of the UN Atomic Energy Commission to the Security Council. — N.Y., 1947. — p. 71.

міжнародно-правових актах, як Петербурзька декларація 1868 р, Гаазькі конвенції 1899 і 1907 рр. про закони і звичаї війни. Метою цих документів якраз і є те, щоб поставити під заборону такі руйнівні види зброї, які ще не були відомі в момент укладання відповідних міжнародно-правових актів. Прикладом таких загально-правових заборон є “застереження Мартенса”. Мається на увазі, що будь-які не передбачені Гаазькими конвенціями різновиди озброєнь можуть вважатися законними лише при умові, що вони відповідають загальноновизнаним принципам міжнародного права, а також “законам людяності” і “вимогам суспільної свідомості”.

Як бачимо, ядерна зброя не відповідає жодному з цих критеріїв. За своєю руйнівною силою воно набагато сильніша, чим ті види зброї, які вже заборонені міжнародним правом.

Ще одним аргументом на користь заборони ядерної зброї є те, що існує заборона використання отруєної зброї. Радіація, яка виникає після ядерного вибуху, як і радіоактивні опади після вибуху, отруює навколишнє біологічне середовище, і в цьому відношенні її дія подібна до отруйних хімічних речовин. Тому ядерна зброя може розглядатись як різновид отруйної зброї і підпадати під заборону міжнародного права.

У 1963 р. був підписаний Договір про заборону випробовувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі і під водою (ратифікований СРСР 25 вересня 1965 р.). Була прийнята нова норма міжнародного права, яка забороняє випробовування ядерної зброї в трьох сферах і обмежує підземні ядерні вибухи. Її слід вважати загальноновизнаною, оскільки до Договору приєдналось більшість держав світу. Продовження ядерних випробовувань створює загрозу життю і здоров'я всього населення земної кулі, тому такі випробовування повинні бути віднесені до числа міжнародних злочинів⁷.

Нова міжнародно-правова норма була створена в результаті підписання Договору про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення від 11 лютого 1971 р., що був ратифікований СРСР 28 червня 1971 р.

27 вересня 1996 р. був підписаний Договір про всеосяжну заборону ядерних випробовувань, що був ратифікований Україною 16 листопада 2000 р.

Ці Договори заборонили випробовування ядерної зброї, тобто істотно звузили сферу використання ядерної зброї. Норми щодо заборони випробовувань ядерної зброї і її нерозповсюдження є обов'язковими для всіх держав. “Особливістю цих норм є те, що вони стосуються не тільки сторін, які беруть участь у відповідних угодах, але й всієї міжнародної спільноти. Відхід від цих зобов'язань створює загрозу загальному миру і безпеці, існуванню окремих держав і міжнародного співтовариства в цілому”⁸.

На неприпустимість із правової точки зору застосування ядерної зброї неодноразово зверталась увага багатьох вчених. Так, американський юрист Слайд Іглтон звертає увагу, що “міжнародне право намагалось проводити різницю між комбатантом і не комбатантом і захищати останнього... Зброя масового знищення значною мірою зменшує цю можливість. Масові руйнування, страх і насильство, небезпека і голод — такою є зброя сучасної війни; і вона спрямована не тільки проти солдат, які носять форму, але й проти всього населення”⁹.

Кажучи про наслідки застосування ядерної зброї, слід відзначити, що у цьому випадку порушаються норми ще однієї міжнародної Конвенції, а саме захисту культурних цінностей, що регулюються Гаазькою конвенцією 1954 р. про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р, яку УРСР ратифікувала 9 січня 1956 р. У ній вказується, що такі культурні цінності внаслідок розвитку воєнної техніки все під загрозою руйнування.

⁷ Галенская Л.А. Международные преступления и международная ответственность // Правоведение. — 1965. — № 1. — С. 169.

⁸ Мазов В.А. Ответственность в международном праве. — М., 1979. — С. 117.

⁹ Eaglton C. International Government. — N.Y., 1957. — p. 14-15.

Безперечно, що у ході застосування ядерної зброї система захисту таких цінностей була б не можливою, оскільки були б знищені не тільки вони, але й цілі міста і населені пункти, що суперечило б положенням вказаної Конвенції.

Дещо інший підхід спостерігаємо у західних юристів з огляду на відсутність у міжнародному праві спеціальної заборони ядерної зброї. Не кажучи прямо про визнання можливості застосування ядерної зброї, вони разом із тим не виключають можливості такого застосування.

Так, Г. Лаутерпахт указує, що "... важко дати точну і зрозумілу відповідь на питання про те, чи порушить застосування атомної зброї Петербурзьку декларацію 1868 р, а також Женевський протокол 1925 р. Не існує вагомих підстав для заборони використання ядерної зброї проти військових об'єктів, які можуть бути знищені без серйозної шкоди для життя і здоров'я людей"¹¹.

Більше того, у керівництві з права сухопутної війни США стверджується, що "використання вибухової ядерної зброї повітряними, морськими і сухопутними силами не може розглядатись як порушення міжнародного права в умовах відсутності будь-яких звичайних норм міжнародного права чи міжнародних угод, що обмежують його застосування"¹⁰.

В "Польовому підручнику для армії США" вказується, що "... на сьогодні не має норм міжнародного права, які забороняють використання державами ядерної зброї. При відсутності такої чіткої заборони використання вказаної зброї проти комбатантів і інших воєнних об'єктів дозволяється"¹².

Таким чином, не зважаючи на різні погляди, що виказуються стосовно використання ядерної зброї, можна стверджувати, що у сучасному міжнародному праві створена необхідна база для здійснення повної заборони ядерної зброї. Шлях, на якому стоять сьогодні більшість держав, орієнтує на гуманізацію засобів ведення війни. Спеціальна заборона ядерної зброї стала б результатом усього попереднього міжнародно-правового розвитку. Був би юридично оформлений результат, до якого прагне все прогресивне людство.

Слід указати, що на сьогодні гостро стоїть проблема заборони і розробки нових видів масового знищення і нових систем такої зброї. До них, зокрема, належить радіологічна зброя, яка вражає живі організми в результаті випромінювання, викликаного невибуховим розпадом радіоактивних матеріалів; технічні засоби радіаційного ураження, основані на використанні нейтральних часток високих енергій; інфразвукові засоби, які використовують на відстані 20-30 кілометрів акустичні коливання на певних частотах і викликають сильну вібрацію, яка призводить до масової загибелі людей і руйнування приміщень.

Дуже гостро стоїть проблема заборони нейтронної зброї. Для характеристики вражаючих факторів цієї зброї приведемо такий приклад. "Ударна хвиля і світлове випромінювання викликають суцільні руйнування на площі радіусом 200-300 м; незримі нейтрони, які мають величезну кінетичну енергію, легко проходять через одяг, броню і цегляні стіни; на відстані до 300 м від епіцентру вибуху вони є смертельними для людського організму. З числа тих, хто знаходиться на відстані 1400 м половина потерпілих гине протягом місяця. Останні можуть бути уражені більш повільно розвиваючими формами смертельних захворювань. За свідченнями одного західного генетика, особливості дії нейтронної зброї "заключаються в тому, що термін, протягом якого він може покалічити людину, є не обмежений, і навіть через декілька поколінь після застосування цієї зброї будуть народжуватись діти, спотворені радіацією"¹³.

Ця зброя є "ще більш небезпечною, чим усі до цього часу створені і випробувані види ядерної зброї, в тому числі атомні і водневі бомби. Спеціалісти в області ядерної технології бачать

¹⁰ Oppenheim L. International Law. A Treatise. Vol. II. — L., 1952. — p. 348-349.

¹¹ The Law of Land Warfare. — N.Y., 1956. — p. 18.

¹² A Treatise on International Criminal Law. — p. 342.

¹³ Правда. — 1978. — 25 травня.

його виключно небезпечність особливо в тому, що її легше використати, і в тому, що її смертоносна дія ще більш яскраво виражена і тягне за собою гірші наслідки, ніж звичайна ядерна зброя”¹⁴.

Як бачимо, нейтронна зброя також суперечить положенням Гаазьких конвенцій. Її використання неминуче призвело б до знищення всього живого, в тому числі, необмеженого знищення мирного населення уражених районів, що, в свою чергу, суперечить усім чинним міжнародним конвенціям.

Таким чином, нейтронна зброя також повинна бути предметом злочинів, передбачених ст. ст. 439, 440 КК України. Проте для цього, вона спочатку повинна стати предметом заборони у міжнародному праві.

Проведений нами аналіз дозволяє зробити такий висновок: предметом злочину передбаченого ст. 439 КК України можуть бути тільки такі види зброї масового знищення, щодо яких існує всеосяжна заборона в обов’язкових для України міжнародних конвенціях, а саме: хімічна, бактеріологічна (біологічна) і токсична зброя. Предметом же ж злочину, передбаченого ст. 440 КК України, окрім названих, можуть бути ядерна та інша зброя масового знищення, щодо яких передбачена спеціальна заборона в міжнародних договорах України.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального права № 1
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
(протокол № 6 від 17 березня 2006 року)*

¹⁴ Ban the Neutron bomb. — Helsinki, 1977. — p. 12.